

УДК 025.5

ЗАДОВОЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ КОРИСТУВАЧІВ У ПРАВОВІЙ ІНФОРМАЦІЇ

Розкривається соціальна структура правового інформування населення, його джерелознавчий, організаційний і технологічний аспекти, включаючи використання електронних інформаційних систем. Наведено конкретні факти діяльності бібліотек України та Росії в контексті виконання відповідних державних програм.

Ключові слова: правове інформування, правова культура, правова свідомість, бібліотечне обслуговування, бібліотечні фахові інформаційні ресурси.

Раскрывается социальная структура правового информирования населения, его источниковедческий, организационный и технологический аспекты, включая использование электронных информационных систем. Приведены конкретные факты деятельности библиотек Украины и России в контексте выполнения соответствующих государственных программ.

Ключевые слова: правовое информирование, правовая культура, правовое сознание, библиотечное обслуживание, библиотечные профессиональные информационные ресурсы.

Disclosed problem concerns the social structure of informing the population on juridical questions. There are submitted concrete facts about the Ukrainian and Russian library activities in the movement of the appropriate government program's execution.

Docu term: juridical informing, juridical culture, juridical consciousness, library service, library professional information resources.

РОЗБУДОВА громадянського суспільства, демократичної правової держави безпосередньо пов'язана з розвитком правової свідомості і правової культури населення. Саме ці складові є суспільною гарантією дії верховенства закону в суспільстві [9].

Проблема правової свідомості і правової культури є актуальною вже тривалий час: учені її досліджують, влада приймає відповідні нормативно-правові акти щодо її розв'язання. Підтвердженням цього є укази Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» [3] і «Про Всеукраїнський тиждень права» [2].

Правова свідомість, як відомо, є сукупністю уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв і емоційного ставлення людей до права та державно-правових явищ. Правова культура припускає знання людьми певних положень чинного законодавства, порядку його реалізації, вміння користуватися даними знаннями при застосуванні норм права, їхньому виконанні. Ці поняття взаємопов'язані й свідчать про те, що побудова правової держави без поліпшення правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян України є неможливою. Значна роль у цьому належить правовій інформації, яка являє собою сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їхню профілактику тощо.

Мета цієї статті через аналізування процесу впливу правової інформації на формування правової свідомості та правової культури населення охарактеризувати основні методологічні підходи до розуміння об'єкта інформації і розкрити взаємодію між правовою інформацією та реципієнтом/користувачем.

На сприйняття реципієнтом правової інформації впливають такі фактори:

- потреба фізичної або юридичної особи у правовій інформації, тобто свідомо необхідність отримання та використання у практичній діяльності відомостей про правові норми і принципи, нормативно-правові документи тощо;

- інтерес до окремого аспекту правової інформації, тобто виділення необхідних відомостей із загального потоку, який функціонує у суспільстві;

- соціокультурний рівень особистості, тобто володіння нею певною сумою культурних цінностей, елементом якої також є правова культура [7].

Необхідну інформацію щодо норм права (нормативно-правових актів), правових теорій і концепцій, діяльності державних та юридичних органів тощо громадяни отримують у

процесі правового інформування. Таке інформування, як соціальне явище в українському суспільстві, ми розглядаємо як процес, під час реалізації котрого різні категорії громадян отримують необхідні знання про право, різноманітні юридичні явища і факти.

Функції правового інформування найбільш повно відображають його сутність і зміст. Основна функція – гносеологічна (пізнавальна), яка дає можливість кожному конкретному громадянину окремо і всьому суспільству в цілому відібрати найбільш потрібну інформацію, опрацювати її з метою подальшого використання у практичній діяльності.

Правова інформація спрямована не просто на отримання громадянами правових знань, а саме таких знань, які будуть використані ними у повсякденному житті, що дає нам можливість назвати інші функції правового інформування – ідеологічну, виховну, управлінську, контрольну тощо.

Процес інформування з питань права може здійснюватися різними засобами: бібліотечними, комп'ютерними, за допомогою різноманітних інформаційних правових систем.

Звернення до нормативно-правових актів є найбільш надійним джерелом правової інформації. Якщо раніше до цих офіційних документів зверталися переважно юристи, керівники організацій і підприємств та особи, які займаються правозастосовчою діяльністю, то зараз спостерігається все більш зростаючий інтерес до них з боку пересічних громадян, що свідчить про формування правосвідомості в суспільстві.

Офіційні юридичні видання не можна віднести до засобів масової інформації, бо робота з ними передбачає спеціальну підготовку.

Універсальним офіційним виданням є бюлетень «Офіційний вісник України», заснований Міністерством юстиції України у 1996 році відповідно до Указу Президента України «з метою оперативного і повного забезпечення правовою інформацією органів державної влади, підприємств, установ та організацій, доведення актів законодавства України до відома громадян» [4]. У цьому щотижневому офіційному виданні, яке має 7 розділів (річний комплект – 52 номери), державною мовою публікуються: закони України та постанови Верховної Ради України (I розділ); укази і розпорядження Президента України (II розділ); постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, які мають нормативний характер (III розділ);

М. Вилегжаніна

акти Конституційного Суду України (IV розділ); нормативно-правові акти Національного банку України (V розділ); міжнародні договори України (VI розділ), нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, зареєстровані Міністерством юстиції України (VII розділ).

Нормативно-правові акти публікуються відповідно до структури та законодавчої практики під конкретними статтями: кожній статті (з суцільною нумерацією за весь рік) відповідає конкретний нормативно-правовий акт.

Бюлетень «Відомості Верховної Ради України» випускається як офіційне видання законодавчої влади в Україні з лютого 1941 року («Відомості Верховної Ради Української РСР»), а з 10 вересня 1991 р. він виходить щотижнево українською і російською мовами. У цьому виданні друкуються:

- нормативно-правові документи (закони і постанови Верховної Ради України);
- інші акти Верховної Ради України (регламенти, положення, правила, звернення, заяви, ратифіковані Парламентом);
- документи Центральної виборчої комісії;
- повідомлення комітетів Верховної Ради України та її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій;
- повідомлення про міжнародні зв'язки України, візити парламентських делегацій, посадових осіб державних органів законодавчої і виконавчої влади України до зарубіжних держав, візити іноземних делегацій та посадових осіб в Україну; офіційні прийоми та зустрічі представників зарубіжних держав у Верховній Раді України, підписання міжнародних договорів, угод, конвенцій; обмін грамотами про їхню ратифікацію;
- міжнародні договори України;
- інформація про зміни в адміністративно-територіальному устрої країни;
- матеріали прес-конференцій органів законодавчої влади.

З усіх перерахованих документів до нормативно-правових відноситься тільки перша позиція – закони і постанови Верховної Ради України, але всі інші є важливим джерелом правової інформації. До речі, з 1997 року засновано додаток до цього щотижневика – серію видань «Закони України», яку готує «Парламентське видавництво» (видавництво Верховної Ради України), але тексти законів України, надруковані у цій серії, мають інформативний характер і не є офіційним опублікуванням.

Офіційними виданнями є щоденні газети: «Голос України» (видання Верховної Ради України) та «Урядовий кур'єр» (газета центральних органів виконавчої влади України), які поряд з офіційною інформацією про діяльність органів державної влади оприлюднюють нормативно-правові акти відповідно до компетенції конкретних органів державної влади.

Одним із основних джерел задоволення інформаційних потреб користувачів у галузі права є періодичні видання, котрі допомагають зреагувати на зміни, що відбуваються в законодавстві. З огляду на це, у 2005 році Державним закладом «Національна парламентська бібліотека України» (НПБУ) було проведено дослідження «Комплектування фондів бібліотек вітчизняними науковими та виробничо-практичними журналами в галузі економіки та права» [10]. Застосовувалися такі методи, як: анкетування – бібліотечних працівників, котрі здійснюють передплату періодики, та користувачів; аналіз статистичної інформації (за 6 років) і бібліотечної документації. Вивчення проводилось у майже 100 публічних бібліотеках різних видів і форм власності й охопило 21 область України та Автономну Республіку Крим.

Було доведено, що у переважній більшості книгозбірень під час передплати віддають перевагу періодичним видан-

ням з питань права: у більше ніж половині ОУНБ і в державних бібліотеках частка таких журналів становила до 10%, у НПБУ та деяких найбільших ОУНБ – до 15–20%.

Слід зазначити, що певне коло періодики є традиційним і передплачується бібліотеками всіх рівнів. Це переважно офіційні видання, котрі містять законодавчі акти й офіційні матеріали, та науково-практичні, науково-виробничі часописи, що включають коментарі й роз'яснення до цих законодавчих актів, а також інформаційно-аналітичні видання.

Крім періодичних видань з проблематики права, що видаються в Україні (їхня загальна кількість – понад 200 назв), документний потік із правознавства і юридичних наук представлено різними типами правознавчої літератури – офіційними, громадсько-політичними, навчальними, науково-популярними, нормативно-виробничо-практичними, довідковими, енциклопедичними виданнями.

Всю видавничу продукцію в галузі права можна умовно поділити на чотири основні види:

I. Видання, у т. ч. періодичні, які містять офіційні документи і коментарі до них, спрямовані на задоволення потреб суспільства, громадян та держави у правовій інформації, відображають поточний стан і зміни українського законодавства.

II. Підручники та навчальні посібники, що видаються як для системи юридичної освіти, так і для інших інститутів та структур, котрі здійснюють підготовку й перепідготовку фахівців у галузі права та суміжних із ним дисциплін.

III. Тематичні монографії з конкретних питань права і правознавчої діяльності, які систематизують та поглиблюють відомості з тієї чи іншої галузі права або конкретної правової проблематики.

IV. Юридичні словники і довідники, котрі є специфічним продуктом видавничої діяльності, оскільки потребують особливої точності, лаконічності та доступності правової проблематики. Саме до цього напрямку належать довідкові видання, котрі містять як повні тексти, так і витяги із законів та інших нормативно-правових документів щодо законодавчого забезпечення діяльності бібліотек України, що з 2000 р. видала НПБУ: «Законодавство – бібліотекам України», «Правове поле бібліотек», «Документні ресурси бібліотек», «Інформатизація бібліотек».

Оскільки переважна більшість видавництв, які спеціалізуються на випуску літератури правового змісту, зосереджено в містах Києві та Харкові, актуальним є завдання якісного і кількісного наповнення ринку правової літератури в регіонах України. Його, на нашу думку, можна вирішити за рахунок:

- вивчення попиту користувачів на юридичну літературу;
- оптового доставлення цієї літератури;
- створення, разом із паперовими, електронних версій правових видань (надання доступу через Інтернет, у складі баз правової інформації), що на сьогодні є найбільш дешевим і оперативним засобом доведення правової інформації до користувачів;
- підвищення ефективності й зниження вартості доступу до баз правової інформації;
- поширення серед населення інформації про нові видання правової тематики, використовуючи ЗМІ (перш за все, спеціалізовані), глобальну мережу, можливості бібліотек;
- розвитку роздрібною торгівлі – як стаціонарної мережі, так і за схемою «книга – поштою», у т. ч. з використанням Інтернету;
- доступу до бібліографічних баз даних правової/юридичної літератури в бібліотеках із можливістю замовлення через МБА.

Вивчити попит користувачів дозволяють загальноукраїнські дослідження, які мають системний характер і здійсню-

ються тривалий час бібліотеками всіх регіонів країни [6]. У 2008 році базами дослідження «Незадоволений читацький попит на вітчизняну книжкову продукцію у публічних бібліотеках України», проведеного НПБУ, стали близько 170 бібліотек 22 областей України. Аналізуючи і порівнюючи його матеріали з результатами подібного вивчення, проведеного 2004 року, можна зробити висновок, що за період з 2004 по 2008 рік значно змінилися інформаційні запити користувачів публічних бібліотек з правознавства. Підвищився попит на видання, в яких публікувалися нові нормативно-правові акти, зокрема стосовно укладання шлюбних контрактів, питань успадкування, пільг та соціального захисту населення. З'явилися й нові тематичні запити – з міжнародного права (конвенції та угоди). Виникла нагальна потреба у формуванні в бібліотеках фондів документів відкритого доступу з питань правознавства.

Проблема забезпечення правових запитів населення, юридичної діяльності, освіти друкованими виданнями актуальна в Україні, оскільки комп'ютери не стали предметом повсякденного використання для більшості членів українського суспільства, особливо на рівні районних та сільських громад. У зв'язку зі стрімкою інформатизацією суспільства, у т. ч. правової сфери, необхідно впорядкувати відповідні інформаційні канали, що буде сприяти розвитку системи правової інформації на державному рівні, а також поширити використання комп'ютерів, Інтернету, удосконалювати автоматизований пошук правової інформації у правових інформаційних системах. На це націлює Національна програма інформатизації, де головною метою визначено «створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави» [1].

Задовольнити зростаючі інформаційні потреби споживачів правової інформації спроможні інформаційні правові системи. Серед найвідоміших можна назвати «Ліга: Закон», «НАУ» (нормативні акти України), «Інфодиск», «Законодавство України». Вони забезпечують: вибір нормативно-правових актів за параметрами пошуку; перегляд відібраних актів на моніторі комп'ютера; копіювання їх на електронні носії інформації (дискета, CD-ROM, флеш-пам'ять); отримання копій цих документів на паперовому носії.

Серед додаткових послуг, які надаються користувачеві конкретної інформаційної правової системи, – можливість замовлення і пошуку рідкісних, вузькоспеціальних документів, а також навчання користування цією системою.

Отже, унікальні властивості комп'ютерних технологій дозволяють здійснювати пошук документів набагато швидше і ефективніше, ніж при роботі з паперовими носіями. Але користувачі повинні розуміти, що, незважаючи на всі переваги та унікальні можливості, інформаційні правові системи – це тільки інструмент, хоча й вельми могутній, який допомагає користувачу при його самостійній роботі та прийнятті рішень. При цьому треба пам'ятати, що, згідно з законодавством України, електронні версії нормативно-правових актів не є офіційним опублікуванням і можуть використовуватися лише з інформаційною метою. Але після кожного документа є посилання на публікацію документа в офіційному виданні, а також на публікації правового акта, яким внесено зміни і доповнення.

Практика розповсюдження нормативно-правових документів в інтересах широких верств населення отримала розвиток і здійснюється через засоби масової інформації, використання можливостей юридичних консультацій, а також через систему загальнодоступних бібліотек. Але ЗМІ при всіх

своїх перевагах, не забезпечують необхідної повноти висвітлення, а також можливості вибіркового отримання інформації з конкретного питання. Юридичні консультації через високу вартість послуг доступні лише обмеженому колу осіб. Тому одним із важливих доступних каналів розповсюдження правової інформації є бібліотеки. Однак нові соціальні пріоритети потребують переорієнтування діяльності цих закладів, зокрема на створення нових служб і структур, що забезпечуватимуть доступність офіційних видань і урядової інформації.

Сьогодні провідні бібліотеки України володіють багатими фондами офіційних документів з великою хронологічною глибиною. До складу цих фондів входять: зібрання законодавчих та інших нормативно-правових документів (закони, укази, постанови тощо), офіційні періодичні видання, інформація щодо офіційних документів, бібліографія, довідники та ін., а також правові ресурси Інтернету.

Обласні універсальні наукові бібліотеки виступають найбільшим конгломератом правової інформації, оперативним каналом правового інформування соціально активної частини населення.

Наприклад, Центр правової інформації (ЦПІ), створений у Дніпропетровській ОУНБ (ДОУНБ) у 2003 р. з метою реалізації конституційних норм України, що гарантують вільний доступ людини і громадянина до будь-якої інформації, у т. ч. правової, акумулює значні бібліотечно-інформаційні ресурси: 3-тисячний книжковий фонд правової тематики, 18-тисячний фонд законодавчих матеріалів на паперових носіях (закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств і відомств незалежної України з 1991 року по сьогоднішній день; розпорядження глави Дніпропетровської облдержадміністрації з 2001 року; ретроспективний фонд офіційних документів з 1947 по 1990 р. включно) [5].

Спираючись на досить значний ресурсний потенціал та за допомогою інформаційно-пошукових систем «Законодавство» і «Ліга: Закон», ЦПІ щоденно надає населенню обласної широкій спектр послуг:

- інформаційних – передбачає пошук і добір нормативно-правових актів із електронних баз даних; довідково-інформаційне обслуговування індивідуальних та спеціальних груп користувачів; видачу довідок про місце і час опублікування нормативно-правового документа, а також про внесення в нього змін; прийом замовлень по телефону на пошук конкретного нормативно-правового акта; підготовку добірок законодавчих актів за запитуваною темою тощо;

- юридичних – надання щотижневих безкоштовних юридичних консультацій за домовленістю з обласним управлінням юстиції;

- сервісних – копіювання законодавчих документів на дискети, CD-ROM, флеш-пристрої; ксерокопіювання, сканування тощо.

Зорієнтуватися у великому обсязі правової інформації користувачам ДОУНБ допомагає рекламно-інформаційний стенд, постійно діючі виставки «Новини правової літератури» і «Розпорядження глави Дніпропетровської облдержадміністрації». Активно застосовуючи новітні інформаційні технології, бібліотека пропонує користувачам тематичні добірки нормативно-правових документів, нормативно-інструктивних матеріалів, підготовлені Центром консультаційно-правової допомоги населенню Дніпропетровської облдержадміністрації.

Центри правової інформації створено також у НПБУ, Вінницькій ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва, Херсонській ОУНБ ім. О. Гончара, Севастопольській центральній міській бібліотеці ім. Л.М. Толстого.

Форми роботи публічних бібліотек, зокрема з правового інформування населення, відзначаються різноманітністю та значущістю, що можна проілюструвати на прикладі Миколаївської області. На підставі спільного наказу Головного управління юстиції у Миколаївській області і ОУНБ ім. О. Гмирьова, у головній книгозбірні регіону працює Університет правових знань, щомісячні засідання якого проходять для широкого кола громадян та присвячуються важливим правовим питанням розвитку українського суспільства.

У публічних бібліотеках області діють правові клуби, котрі проводили такі масові заходи, як брейн-ринг «На терезах Феміди», правовий турнір «Знавці права», урок-застереження «Як не стати жертвою злочину», зустріч-діалог з фахівцями-юристами «Конституційні обов'язки громадян» тощо (Новоодеська ЦРБ, Баштанська, Врадіївська ЦБС Миколаївської обл.), розраховані, перш за все, на учнівську молодь, студентів. Правові лекторії діють у Братській ЦБС, Вознесенській ЦРБ.

У Миколаївській ЦРБ діє програма з питань правової культури «Закон. Право. Мораль», яка розроблена бібліотекою в 2005 р. та розрахована до 2010 року. Вона передбачає популяризацію правових знань серед користувачів формами інформаційно-бібліотечної роботи. Аналогічна Програма правової освіти населення діє у Новобузькій ЦБС, у рамках реалізації якої сільські бібліотеки-філії організують і проводять заходи «Школи безпеки» разом із правоохоронцями, юристами.

Національна програма правової освіти населення [3] реалізується у Баштанському районі, де у тісному контакті з управлінням юстиції райдержадміністрації, правоохоронними органами, центральною районною лікарнею і центральною районною бібліотекою створено комплексну літературно-соціальну програму «SOS! Врятуйте наші душі!», яка розрахована, перш за все, на молодь.

Тематичні інформаційні зони з правових питань створено майже у всіх публічних бібліотеках Миколаївщини і розраховані вони на всі вікові групи місцевої громади: «Будні місцевої влади в дзеркалі преси» (Парутинська філія Очаківської ЦБС), «Сільська громада інформує» (Покровська філія Очаківської ЦБС), «Фонди офіційних документів місцевих органів влади» (Очаківська ЦРБ).

Діяльність з правового інформування громадян з метою підвищення їхньої правосвідомості і виховання правової культури здійснюється в багатьох публічних бібліотеках країни і у кожному регіоні – за власними програмами та планами. З цієї точки зору цікавим є досвід Російської Федерації, де завдяки співробітництву Міністерства культури РФ, Федерального агентства урядового зв'язку та інформації при Президенті РФ та Російського фонду правових реформ з 1998 року послідовно реалізується міжвідомча програма «Створення загально-російської мережі публічних центрів правової інформації на базі загальнодоступних бібліотек» (далі – ПЦПІ).

Відкриття ПЦПІ й надання користувачам офіційних електронних видань федеральних органів державної влади, які формує Науково-технічний центр «Система» Федерального агентства урядового зв'язку та інформації, дало імпульс збиранню і систематизації регіональних та муніципальних офіційних правових документів, переведенню їх в електронну форму на основі єдиного програмного забезпечення й передачі створених баз даних до бібліотек. Тим самим вирішується проблема доступу до місцевої нормативно-правової інформації і здійснюється формування в Росії єдиного інформаційно-правового простору. У свою чергу, міжрегіональний і міжмуніципальний обмін правовою інформацією, її взаємне вивчення слугує забезпеченню, удосконаленню і прискоренню процесу законотворчості на місцях [8].

Аналізуючи наявний зарубіжний і вітчизняний досвід, можна стверджувати, що бібліотеки почали активізувати зусилля для того, щоб стати місцем законотворчих дискусій громадян і суспільних об'єднань, своєрідними творчими майстернями з розвитку законодавчої бази регіонів, спроможними здійснити серйозний вплив на підвищення правової культури населення.

Отже, активний нормотворчий процес в Україні в останній період привів до збільшення кількості нормативно-правових документів. У цих умовах забезпечити доступ до всього цього масиву документів можливо тільки на основі комп'ютерних технологій. Сьогодні при виконанні практично всіх запитів користувачів бібліотек використовуються електронні ресурси: каталоги, довідкові-правові системи, бази даних на оптичних компакт-дисках, веб-сайти державних органів і установ, онлайн-ресурси, де представлені урядові сайти, національне та міжнародне законодавство, коментарі до нього тощо.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що робота з правового інформування населення є тим ланцюжком, який врешті-решт зумовлює розвиток правової культури всього суспільства. До неї належить не тільки знання права, але й ставлення кожного громадянина до правових цінностей – законності, правопорядку, механізму державно-правового управління. І бібліотеки, поряд з іншими соціальними інститутами права, освіти, культури, своїми специфічними засобами можуть ефективно здійснювати правове інформування населення, сприяти підвищенню його правової свідомості і правової культури.

Список використаної літератури

1. Україна. Закони. Про Національну програму інформатизації : закон України : затв. 4 лют. 1998 р., № 74/98-ВР // *Голос України*. – 1998. – 7 квіт. – С. 5–6.
2. Україна. Президент (2005– ; В. А. Ющенко). Про Всеукраїнський тиждень права : Указ від 8 груд. 2008 р. № 1149/2008. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1149%2F2008.
3. Україна. Президент (1994–2005 ; Л. Кучма). Про Національну програму правової освіти населення : Указ від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=992%2F2001.
4. Україна. Президент (1994–2005 ; Л. Кучма). Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» : Указ від 13 груд. 1996 р. № 1207/96 // *Уряд. кур'єр*. – 1996. – 19 груд.
5. Барабан І. В. Інформаційно-правове забезпечення користувачів ДОУНБ : вибір пріоритетів / І. В. Барабан // *Традиції та інновації в бібліотеці – синтез досвіду, ідей і сучасних технологій : зб. матеріалів*. – Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2004. – С. 84–104.
6. Богуш Т. Дослідження незадоволеного читацького попиту / Т. Богуш, О. Мастіпан // *Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ. аналіт. бюл. Вип 31 / Нац. парлам. б-ка України*. – К., 2005. – С. 3–32.
7. Гаврилов О. А. Курс правової інформатики : учеб. для вузів / О. А. Гаврилов. – М. : НОРМА (издат. група НОРМА-ИНФРА), 2000. – С. 23.
8. Кузьмин Е. И. Формирование системы доступа граждан Российской Федерации к правовой информации : итоги и перспективы / Е. И. Кузьмин // *Библиотекосведение*. – 2005. – № 6. – С. 8.
9. Олійничук Р. Проблеми формування правової свідомості та правової культури в українському суспільстві / Р. Олійничук // *Юрид. журн.* – 2008. – № 2 (44). – С. 58–60.
10. Соціологічні дослідження в бібліотеках. Вип. 32. – К. : Нац. парлам. б-ка України, 2006. – С. 47.